

روس و انگلیس در دوره قاجار برای استعمار شرق ایران، چپاول اقتصادی را نیز به دسیسه‌های رقابتی خود افزودند

تجارت، پشت پرده سیاست

نمایی از بانک استقراضی روسیه در تهران

● از رقابت سیاسی تا رقابت بر سر بازار

شکست‌های ایران در جنگ‌های روسیه‌وامضای عهدنامه‌های گلستان و ترکمانچای افزایش نفوذ روسیه در شمال و شمال شرق ایران را به همراه داشت. از طرفی بریتانیا نیز ایران را منطقه‌ای حائل میان روسیه و مستعمره مهم خود یعنی هندوستان می‌دید و گسترش نفوذ روس‌ها در آسیای مرکزی و نزدیک شدن آنان به مرزهای شرقی ایران، اهمیت خراسان و سیستان را برایش دوچندان کرد. در چنین شرایطی، هر دو قدرت به این نتیجه رسیده بودند که نفوذ سیاسی بدون توانست در نیمه دوم قرن نوزدهم، نفوذ اقتصادی خود را در بخش بزرگی از شمال ایران گسترش دهد. بازارهای استراتاد تا شمال خراسان، به تدریج محل ثابتي برای دادوستد کالاهای روسي شده بودند. در این شرایط، بریتانیا نسبت به احتمال گسترش همین نفوذ به فائتات و سیستان احساس خطر کرد؛ به‌ویژه آنکه گسترش راه‌های ارتباطی روسیه می‌توانست تجارت میان مشهد و نوشکی (یکی از شهرهای هندوستان) را نیز تحت‌تأثیر قرار دهد و روس‌ها را به مرزهای هندوستان نزدیک‌تر کند.

● بانک‌ها؛ ابزار تازه رقابت در خراسان یکی از مهم‌ترین اقدامات بریتانیا در این برهه، استفاده از شبکه بانکی برای تقویت تجارت بود. با گسترش روابط اقتصادی میان هند و ایران، دولت بریتانیا تصمیم به تأسیس شعبه‌های بانک شاهنشاهی در شهرهای مهم شرق ایران گرفت. مشهد، بیرجند و سیستان از جمله مناطقی بودند که برای این منظور در نظر گرفته شدند. تأسیس بانک شاهنشاهی در مشهد، نه تنها به منظور پیشبرد اهداف سیاسی، بلکه با هدف رقابت با بانک استقراضی روسیه به انجام رسید. موقعیت مشهد به عنوان مرکز تجاری خراسان، ظرفیت بالایی برای فعالیت بانکی داشت و بریتانیا امیدوار بود با فراهم‌شدن امکان نقل وانتقال پول و انتشار اسکناس، تجارت کالاهای انگلیسی و هندی در این منطقه رونق بگیرد. شعبه بانک شاهی بیرجند نیز در سال ۱۹۱۷ میلادی به ریاست

● بیرجند؛ مرکز تجارت میان هند و خراسان

فعالیت‌های اقتصادی بریتانیا در بیرجند، به تدریج سیمای تجاری این شهر را نیز دچار تغییر کرد. بازرگانیانی که در این شهر مستقر بودند، در شهرهایی مانند مشهد، سبزوار و اصفهان و یزد نمایندگی ایجاد کردند. با اتصال راه‌آهن کراچی به زاهدان و میرجاوه، موقعیت تجاری بیرجند بیش از گذشته تقویت شد. مسیرهایی که از بندرعباس و کرمان به بیرجند و از آنجا به سیستان و هند می‌رسیدند، در عمل بخشی از شبکه تجاری تحت نفوذ بریتانیا را تشکیل می‌دادند.

از آغاز قرن بیستم، بیرجند نه تنها محل تجمع تجار ایرانی، بلکه محل رفت‌وآمد بازرگانان هندی و حتی برخی تجار انگلیسی برای مذاکره و گسترش مبادلات بود. ارتباط بیرجند با هند و حضور سیک‌ها در این شهر به اندازه‌ای گسترش یافت که آنان معبدی نیز برای خود در بیرجند ساختند. به این ترتیب بیرجند به مرکز توزیع کالاهای وارداتی از هند، خاور دور و اروپا تبدیل شد؛ کالاهایی مانند چای، شکر، ادویه و کبریت از این مسیر وارد می‌شد و در مقابل، محصولاتی مانند پشم، زیره، زعفران، پوست و خشکبار از قانئات و خراسان صادر می‌شد. بخشی از این کالاهای

روس و انگلیس در دوره قاجار برای استعمار شرق ایران، چپاول اقتصادی را نیز به دسیسه‌های رقابتی خود افزودند

بانک استقراضی ایران وروس در تهران دوره قاجار

زهرا زنگنه | در تاریخ ایران دوره قاجار، از «بازی بزرگ» معمولاً با نگاهی سیاسی و نظامی یاد می‌شود؛ رقابتی میان روسیه تزاری و امپراتوری بریتانیا برای گسترش نفوذ در آسیا. در پس این کشمکش، اما عرصه‌ای کمتر دیده شده نیز وجود داشت؛ بازارهای خراسان و سیستان. در اواخر دوره قاجار، این مناطق تنها گذرگاه‌های تجاری نبودند، بلکه به صحنه رقابت اقتصادی دو قدرت بزرگ زمان تبدیل شدند، رقابتی که از حجره‌های بازار مشهد تا مسیرهای کاروانی سیستان امتداد داشت.

وارداتی حتی از طریق بیرجند به بازارهای شمال ایران، قفقاز و ترکستان هم می‌رسید.

● راه‌ها؛ شریان اصلی رقابت اقتصادی

در این رقابت، راه‌های ارتباطی به اندازه تأسیس بانک و تجارتخانه اهمیت داشتند. یکی از مشکلات اصلی بریتانیا، فاصله زیاد میان هند و بازار خراسان بود. کالاهای انگلیسی برای رسیدن به مشهد باید مسیرهای طولانی را از هند یا خلیج فارس طی می‌کردند، در حالی که روس‌ها به دلیل نزدیکی جغرافیایی و توسعه راه‌آهن ماوراءخرز، امکان انتقال سریع‌تر و ارزان‌تر کالا به خراسان را داشتند. بریتانیا برای مواجهه با این چالش، به توسعه راه‌های ارتباطی در شرق ایران روی آورد. مسیر نوشکی - سیستان و تسهیلات ایجاد شده در امتداد آن، امکان انتقال کالا از راه‌آهن به کاروان‌ها و برعکس را آسان‌تر کرد.

همچنین احداث مسیر جدید در بخش ایرانی نوشکی-سیستان، در امتداد یلنگ‌کوه تاعلی‌آباد در مسیر بیرجند، موجب شد کاروان‌ها با زمان و هزینه کمتری میان بیرجند و سیستان رفت‌وآمد کنند. در اوایل قرن بیستم نیز توافق‌هایی میان هند، بریتانیا و ایران برای بهبود حمل‌ونقل منعقد شد. تجار می‌توانستند انتقال کالا از نوشکی به کوه ملک سیاه را درخواست کنند و از امکانات حمل‌ونقل، از جمله شهرهای کراچی، استفاده کنند. تعیین زمان سفر و هزینه حمل کالا نیز به سامان‌دهی مسیر تجاری کمک می‌کرد.

سیاست‌مداران بریتانیا همچنین برای مقابله با برتری روسیه، پیشنهادهایی برای توسعه جاده‌ها و حتی ایجاد خطوط راه‌آهن مطرح کردند. لرد کرنز معتقد بود با نظارت کنسولگری‌های بریتانیا بر جاده‌های تجاری، تعمیر مسیر کرمان - مشهد و ایجاد راهی از بلوچستان به سیستان و بیرجند، می‌توان ابتکار عمل را از روس‌ها پس گرفت.

● روس‌ها چگونه بازار خراسان را به دست گرفتند؟ با وجود تمام تلاش‌های بریتانیا، روس‌ها در عمل در بازار خراسان، به‌ویژه مشهد، موفق‌تر ظاهر شدند. توسعه خط آهن ماوراءخرز و اتصال

عشق‌آباد به شبکه حمل‌ونقل روسیه، مهم‌ترین عامل در موفقیت آنان بود. عشق‌آباد تنها حدود ۱۵۰ مایل با مشهد فاصله داشت و کالاهای روسی می‌توانستند با هزینه بسیار پایین‌تری نسبت به کالاهای انگلیسی به بازار خراسان برسند. گزارش‌های تجاری بریتانیا نیز از سرعت پیشروی روس‌ها در بازار خراسان حکایت داشت. در اواخر قرن نوزدهم، کالاهای روسی بخش بزرگی از بازار مشهد را در اختیار گرفته بودند و حتی گزارش‌هایی وجود داشت که نشان می‌داد در قاین و بیرجند، بخش عمده کالاهای موجود روسی بوده است. روس‌ها علاوه بر مزیت جغرافیایی، از سیاست‌های گمرکی نیز برای جذب تجار ایرانی استفاده می‌کردند. برخی کالاهای ایرانی از تخفیف‌های قابل توجه گمرکی برخوردار می‌شدند و همین امر صادرات ایران به روسیه را تقویت می‌کرد. از طرفی، دولت روسیه برای تشویق تجار به صادرات کالاهایی مانند قند از مسیر بندر گز، مشوق‌های مالی نیز در نظر می‌گرفت. روس‌ها حتی در انتخاب نوع کالا نیز سیاست حساب‌شده‌ای داشتند. نمایندگان تجاری آنان با بررسی سلیقه مصرف‌کنندگان ایرانی، کالاهایی مناسب به ذوق بازار تولید و عرضه می‌کردند. پارچه‌های رنگارنگ روسی که با نقش‌ها یا تصاویر و مضامین مورد علاقه ایرانیان تزیین می‌شدند، نمونه‌ای از همین سیاست بود. مزیت دیگر قیمت پایین این کالاهای بود که قدرت رقابت آن‌ها را افزایش می‌داد.

● بانک روس و تثبیت برتری تجاری

بانک استقراضی روسیه نیز در کنار شبکه تجاری و حمل‌ونقل، نقش مهمی در تثبیت نفوذ اقتصادی روس‌ها داشت. شعبه‌های این بانک در مشهد و بیرجند، در کنار کارکردهای اقتصادی، به پیشبرد اهداف سیاسی روسیه نیز کمک می‌کردند. در سیستان، همکاری بانک روس با بازرگانان و روستاهای بزرگ، به توسعه تجارت کمک کرد. در بیرجند نیز بانک روس توانست بخشی از تجارت منطقه را در مسیر ارتباطی سیستان در اختیار بگیرد. خرید قالی قانئات و ارسال آن از طریق روسیه به قسطنطنیه و سپس اروپا و آمریکا، نمونه‌ای از این سازماندهی منظم تجاری بود. نزدیکی جغرافیایی، هزینه پایین حمل‌ونقل، تعرفه‌های ترجیحی، سیاست حمایت از تجار و شناخت بازار محلی عواملی بودند که سبب شد روس‌ها با وجود محدودیت‌هایی در سرمایه و حجم کالا، سهم بزرگی از تجارت خارجی ایران را به دست آورند. در این شرایط اگر بریتانیای می‌کوشید از مسیر هند و سیستان راهی به بازار خراسان باز کند، روسیه باتکیه بر راه‌آهن و نزدیکی جغرافیایی، از شمال به سوی همین بازار پیش می‌آمد.

نسخه‌ای همراه هیئت‌های ایرانی باشد تا در صورت تلاش برای استفاده از نام‌های جعلی، با ارائه این مستندات، نسبت به اصلاح آن اقدام شود. همچنین نمایندگی‌های ایران موظف شده‌اند در صورت مشاهده کاربرد نام مجعول در اسناد رسمی، مکاتبات بین‌المللی، رسانه‌های گروهی و نشریات خارجی، مراتب اعتراض و تذکر رسمی خود را اعلام کنند و پیگیر اصلاح آن باشند. ابلاغ این دستورالعمل از طریق دستگاه‌های مختلف اجرایی، از جمله شرکت سهامی دخانیات ایران، نشان‌دهنده گستره اجرای آن در میان نهادهای دولتی است.

اخبار

قدیمی

۲ خبر جذاب که فرودین سال ۱۳۳۷ در ستون روزنامه خراسان چاپ شده است

کشف تریاک در گله شور و تصادف آقای سیحون

نمایی از سرخس در دوره قاجار عکاس: عبدا... قاجار

گروه تاریخ و هویت | فروردین ۱۳۳۷، ماهی پرماجر و پر حادثه برای مشهد است. قاچاقچیان مواد مخدر در تلاش‌اند تا با استفاده از تعطیلات مردم و سرگرم‌شدن همه اقشار به دیدوبازدیدها، محموله‌ای بزرگ از مواد مخدر را به نقطه‌ای خارج از خراسان منتقل کنند، اما موفق نمی‌شوند؛ چراکه مأموران با زیر نظر گرفتن رفت‌وآمد قاچاقچیان که چند تن از آن‌ها از خلافکاران معروف هستند، مانع از انجام این کار می‌شوند.

اما در آن سوی شهر، دو خودرو با هم تصادف می‌کنند که سرنشینان یکی از آن‌ها، دو چهره ارزشمند معماری و از نام‌های ماندگار ایران هستند.

روزنامه خراسان در خبر نخست خود می‌نویسد: «شب پنجم فروردین ماه، مأموران گارد گمرک مقدار ۱۲۷ کیلو تریاک در گله شور (یکی از نواحی اطراف سرخس) از قاچاقچیان به سرپرستی «علم‌بلوچ سرخس» کشف نمودند.

در تاریکی شب، مدت بیست دقیقه بین مأموران و قاچاقچیان تیراندازی شد و سرانجام قاچاقچیان متواری شدند. ولی ماشین حامل ۱۲۷ کیلو تریاک بر جای ماند. قاچاقچی مزبور شخصی است که سابقاً نیز به‌وسیله مأموران گارد گمرک تصادف (منظور رویارویی و مواجهه است) بین قاچاقچیان و مأموران گارد گمرک در ساعت ۷ بعدازظهر روی داد که چون سرنشینان جیب حامل قاچاق نخواستند به فرمان مأموران وقعی بگذارند و تصمیم به فرار گرفته بودند، این تصادف منجر به تیراندازی بین طرفین گردید. اما در نهایت قاچاقچیان با استفاده از تاریکی شب فرار می‌کنند و جیب حامل ۱۲۷ کیلو تریاک را بر جای می‌گذارند که به دست مأموران کشف می‌افتد. تریاک مشکوفه بلافاصله به مشهد حمل و روز جمعه گذشته با حضور سرکار سرهنگ دادوش، فرمانده گارد گمرک، توزین (وزن) می‌شود. خبرنگار ما اضافه می‌کند که در بیست روز اخیر حدود ۲۰۰ کیلو تریاک به‌وسیله مأموران کشف شده است.»

● وقتی بخت با آثار ملی خراسان یار بود

هوشنگ سیحون مرد بلااله لبه دار در پروژه ساخت آرامگاه نادر

روزنامه خراسان در خبر دوم که با تیتیر«تصادف شدید دو اتومبیل در سنگ‌بست» منتشر شده هم چنین می‌نویسد: «روز سوم فروردین آقایان مهندس سیحون و جودت نمایندگان اعزامی انجمن آثار ملی مأموریت داشته‌اند که از آرامگاه نادر و همچنین عطار و خیام که در دست ساختمان است، دیدن نمایند. آقای مهندس سیحون که خود طرح‌کننده نقشه ساختمان آرامگاه نادر است، پس از سه روز توقف در مشهد با آقای علمی رئیس ابنیه تاریخی وزارت فرهنگ برای بازدید از آرامگاه خیام و عطار با اتومبیل به صوب نیشابور حرکت می‌کنند. اتومبیل آقای مهندس سیحون در جلواتومبیل فولکس واگن دیگری به رانندگی آقای وحدتی معمار فرهنگ خراسان که آقایان علمی و روحانی رئیس حسابداری فرهنگ و دو نفر فرزندان روحانی و وحدتی نیز سرنشین آن بوده‌اند، پشت سر در حرکت بودند. در نزدیکی پاسگاه ژاندارمری یازا سه راهی سنگ بست) اتومبیل فولکس واگن به شدت با اتومبیل لاندروور گارد گمرک، به رانندگی گروهیان خزاعی که از شاه تقی به طرف مشهد می‌آمده، تصادف می‌کند که جیب لاندروور واژگون شده و چند غلت می‌زند. در این حادثه سرنشینان جیب لاندروور و قسمتی از اعضای بدن آقایان وحدتی و علمی و روحانی(سرنشینان فولکس واگن) شکسته و مجروح شده است. مصدومین نظامی در بیمارستان لشکر و مصدومین غیر نظامی در بیمارستان سوانح بستری شده و تحت معالجه قرار گرفته‌اند و جریان از طرف مقامات قضایی تحت تعقیب است.» ناگفته نماند مهندس هوشنگ سیحون از سال‌ها قبل برای طراحی آرامگاه نادر به خراسان آمد و شد داشته و به احتمال قوی در این سال (۱۳۳۷ خورشیدی) در حال نظارت بر روند ساخت آرامگاه خیام در نیشابور بوده است. زیرا که این آرامگاه در نهایت با طرح این معمار برجسته که «پدر معماری نوین ایران» لقب دارد در سال ۱۳۴۲ خورشیدی افتتاح می‌شود. همچنین نام مهندس جودت را می‌توان در اسناد تاریخی و هنگام ساخت بنای آرامگاه فردوسی دید.

تاریخ

نگار

نقاب ۳ هزار ساله ایران

اردلان! تصویری که می‌بینید، سر کوچکی از جنس عاج است که در محوطه حسنلو آذربایجان غربی کشف شده و به حدود ۹۰۰ تا ۸۰۰ سال پیش از میلاد (دوره دوم آهن) تعلق دارد. چهره زن با کلاه بلند، موهای مجعد و چشم‌های بادامی ساخته شده و بقایای آبی رنگی نیز روی آن دیده می‌شود که بر اثر آتش‌سوزی منطقه حسنلو تغییر کرده است. شباهت این اثر به عاج‌های شمال سوریه نشان می‌دهد که هنر منطقه حسنلو در آن دوران، از سنت‌های هنری مناطق اطراف تأثیر پذیرفته

بود. این رخ یا صورتک اکنون در موزه ملی ایران نگهداری می‌شود.

بخش نخست

این گزارش با

تیتیر «شرق ایران

در دسیسه بزرگ

روسیه و بریتانیا،

را اینجا بخوانید

●

●